

Biacsi Mária

A DOLGOZÓ ANYA SZEREPKONFLIKTUSA

Mottó: A család az emberi társadalom alapsejtje, az együvé tartozás, a munkamegosztás, a humanizmus, az öröm, a kreativitás, a gyermekek ego ideáljának a generátora. A család híd a társadalom és a személyiség között, a szocializálódás és a kulturáció hordozója, mert a család formálja a személyiség következő elemeit: a fundamentális emberi képességeket és szükségleteket; bizonyos pszichoszociális sajátosságokat és meghatározott társadalmi szükségleteket, de ugyanakkor a fontos személyi tulajdonságok, vagyis az individuum formálója is a család.

Városainkban a család nagy változásokon megy át. Írásom célja utalni a változásokra és átfogóan feldolgozni a dolgozó anya szerepkonfliktusának kérdését. A változások a következők: csökkent a népszaporulat; lazább a család és a rokonság közötti kapcsolat; csökkent a család és háztartás tagjainak létszáma; növekszik a családtagok foglalkoztatottsága, s ezzel a női munkaerő foglalkoztatása is; demokratizálódott az oktatási rendszer és ez jelentős változásokat eredményez a gyermekek szociális-gazdasági helyzetében.

Teljes értékű felmérések és vizsgálatok hiányában feltételezhetjük csupán, hogy a családi élet formái vidékenként is nagy különbségeket mutatnak. Evidens a patriarchális családi viszonyok jelenléte, ami elsősorban a szülő és gyermekek egymás iránti kötelezettségében, a nevelésben, a tekintélytiszteletben nyilvánul meg. Városi környezetben a család és tagjai a változásokat többféleképpen élik át. A család védő szerepének gyengülése a válások számának növekedését, a szociális értelemben patológus viselkedési formák megjelenését, a tekintélytisztelet gyengülését és a nemzedékek ellentétét eredményezi. Ilyen szinten és körülmények között alakul ki a dolgozó anya szerepkonfliktusa.

Századunk folyamán a nő társadalmi helyzete — amit elsősorban a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlettségi foka határozott meg — a

gyökeres változások sorozatán ment keresztül. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy mind több nő kész arra, hogy összekösse házon kívüli munkáját és családi kötelezettségeit.

A munkakörülmények és az egyéb munkahelyi feltételek időközben megváltoztak, a nő képességeihez igazodtak. Az ipari termelés mind kevesebb fizikai erőfeszítést igényel, de annál több pszichikai képességet a termelési folyamat egyes fázisainak figyelemmel kísérésére és ellenőrzésére. Rövidebb lett a munkanap, javultak a lakás- és életkörülmények, a gyermeknevelés és oktatás feltételei, nőtt az általános egészségügyi kultúra szintje stb., kedvezőbb lehetőségek vannak a nő szélesebb körű bekapcsolódására a termelési folyamatba.

A nő szerepét a két háború között kettősség és a férfiakkal szembeni egyenlőtlen helyzet jellemezte. A szocialista forradalom gyökeres változásokat eredményez a nő társadalmi-politikai helyzetében is. Jogi vonatkozásban kiegyenlítik a férfiakkal, de „a nő igazi emancipációja elsősorban a gazdasági emancipációval valósul meg, olyan lehetőségek biztosításával, amelyek szavatolják egyéniségének kibontakozását anyagi biztonságát és egyenrangúságát a családban és társadalomban egyaránt.”¹ Mindez pedig oly módon valósul meg, hogy „a nő emancipációja ne veszélyeztesse a házasság harmóniáját és a házastársak közötti viszonyt”². A nő bevezetése az ipari tevékenységbe csak *előfeltétel* a nő mint kreatív emberi lény emancipálásának.

Nem téveszthetjük szem elől, hogy a mai életkörülmények közepette a nő szerepköre olyan összetett, hogy az élet reprodukálása; vagyis biológiai szerepe mellett az anyagi újratermelésben is részt kell vennie. Éles ellentétek jelentkeznek a nő háziasszonyi szerepe és professzionális, azaz munkahelyi szerepe között.³

Feltételezem, hogy ez az ellentét erősebb azoknál a nőknél, akiket felsőbb, magasabb szükségletek motiválnak a házon kívüli munkára, mint pl. a hivatás, a szakmában való előrehaladás, az emancipáció. Ezek a nők igazán szükségét érzik a munkának mint kreatív tevékenységnek, tudásuk, képességeik kibontakoztatásának a termelésben. A szerepellentét „kisebb, amikor a nő kizárólag gazdasági okokból áll munkába”.⁴ Ezért szükségesnek tartom megvizsgálni, milyen és mekkora a munkaviszonyban lévő nők kötődése hivatásukhoz-foglalkozásukhoz, hogy a két szerepkör közötti viszonyra ilyen szempontból is rávilágítsak. Az anya és a dolgozó nő szerepe a munkahelyi feltételekhez és a családi életkörülményekhez igazodik.

„A nő gyárban, üzemben, hivatalban, iskolában, kórházban, üzletben, üzemi konyhán napi hat—nyolc—kilenc órát dolgozik. Ez egy műszak. Aztán hazamegy, és elkezdi az otthoni munkát. Illetve már hazafelé menet elkezdi, s folytatja, míg le nem fekszik. Ez a második műszak. A két műszak között a hasonlóság: mindkettő munka, és mindkettő teljesen igénybe veszi az embert.

Az első műszakot családja jobb anyagi helyzetéért vállalja a nő. A második műszakot családja jobb közérzetéért. A két műszak között a

különbség: az első műszak kezdetét blokkolás, jelenléti ív aláírása jelzi; a második műszak kezdetét az első műszak vége. Az első műszak napi hat—nyolc—kilenc órát tart; a második műszak végkimerülésig. Az első műszakban öt-hat naponként van egy-két pihenőnap; a második műszakban nincs pihenőnap. Sőt, a második műszak végezhető este, éjszaka és hajnalban is, előnye, hogy nincs időhöz kötve. Az első műszakért fizetés jár és szabadság; a második műszakért nem jár semmi, még köszönet sem.”⁵

Szemmel látható tehát a nő kettős megterhelése. Ezt a jelenséget az alábbiakban a következő mutatókkal érzékeltetem: mennyi időt tölt a dolgozó nő-anya a munkaszervezetben anyagi javak szerzése és személyiségének, kreativitásának teljesebb kibontakoztatása céljából. Ez újabb problémát vet fel, hogy jut-e ideje otthonára és a családjára, illetve marad-e szabadideje. Más szóval a kérdés így is megfogalmazható: Az anya munkában állásával csökken-e anyai szerepének ellátása? Meg kell állapítani, hogy milyen mértékben tudja a feleség és egy kisgyermek anyja a családban ellátni mindkét szerepkört, mennyire elégedett egyfelől munkájával és önmagával mint dolgozóval, és mennyire elégedett önmagával a feleség és anya szerepében? Ha létezik szerepkonfliktus, milyen formában jelentkezik? Érti-e a nő, hogy munkahelyi elfoglaltsága miatt a család és gyermekei kárt szenvednek, hogy ő maga — mivel nincs elég ideje — rendetlen vagy kimerült? Elsőbbségben részesíti-e valamelyik szerepét, és ha igen, melyiket, és mivel magyarázza ezt. Miért állt munkába? Munkájában egyéb motívumok is közrejátszanak, vagy felmondana munkahelyén, ha férje szolid jövedelmet biztosítana a család eltartására? Egyedül viseli-e a háztartási gondok terhét vagy családon belül egyenlően osztják meg a feladatokat?

Munkámban igyekszem megvilágítani a kérdést, hogy van-e ellentét a dolgozó nő és anya, az anyai szerep és a gazdasági tevékenység között.

Feltételezésem szerint a nő akkor lesz anyai szerepének tudatában, ha érzékeli a különbséget, eltérést anyai szerepének betöltéséről alkotott elképzelései és a konkrét megvalósítás között. Érti, hogy anyai feladatait nem látja el teljesen, mert gyermekei kárt szenvednek munkahelyi elfoglaltsága miatt, hogy kettős megterhelése miatt nincs kellő befolyással gyermekeire, vagy mert megítélése szerint nem fordít elegendő időt a házi munkák elvégzésére és gyermekei nevelésére. A szerepkonfliktus tudatos elmélyítésében — véleményem szerint — ugyancsak közrejátszik a nő és családtagjainak negatív viszonya az anya foglalkoztatottsága iránt. A termelésben való foglalkoztatottság iránti pozitív viszonyulás kedvez a konfliktus áthidalásában.

Feltevéseimet a továbbiakban tények és vizsgálatok elemzésével próbálom igazolni.

„Dolgozónak lenni” (mindenekelőtt az alacsony képzettségű háziasszonyok számára) előrelépést jelent a társadalmi ranglétrán. A nő munkája ily módon társadalmilag is értékelt és elismert lesz a személyi jövedelem, és évi szabadság, a nyugdíjjogosultság révén (hogy a többi tár-

sadalmi juttatást mint az egészségügyi biztosítást, születési szabadság stb. ne is említsük). A nő tudja, mit várnak el tőle munkahelyén, és az elvárásoknak igyekszik eleget tenni. Ha a nőnél szerepellentét jelentkezik, tudatába jut annak, hogy munkahelyi feladatainak olybéli ellátásában, ahogyan azt ő szeretné, *korlátozva van*, akár a kedvezőtlen munkafeltételek miatt, vagy a magas normák, az ellenőrzése alá eső munkagépek nagy száma miatt stb. Amennyiben ezekhez társul még az, hogy munkahelyén sem tud előrehaladni, magasabb beosztásba kerülni, ha munkahelyével elégedetlen, szükségszerűen jelentkezik a munkából való kilépés vágya, vagy a munkahelycsere iránti igény.

Ilyen komplex jelenség, mint az anya és a dolgozó nő szerepkörének ellentéte közvetlenül nem szembetűnő (és nem mérhető). Hogy mégis konfliktusról van szó, azt a nő munkakörülményeinek figyelmes elemzésével és életkörülményeinek vizsgálatával állapíthatjuk meg. Ezért is fontos a továbbiakban a kutatás tárgyának szempontjából részletezni a problémát: *a dolgozó anya szerepkonfliktusát*. A nő szerepkörének konfliktusai ugyanis csak az ellentétek megnyilvánulási formái által vizsgálhatók, mivel az ellentéteket — amelyek elsősorban pszichikai természetűek —, a nő átéli.

A konfliktus átélésének *szubjektív* szférája mellett a kutatók figyelmét az ellentétek *objektív* megnyilvánulási formái is felkeltették. Ezeket a dolgozó nőnél — anyánál a *mindkét szerepkörből adódó feladatok nem teljes elvégzése* váltja ki, vagyis a munkahelyi és az otthoni, anyai feladatok nem teljes elvégzése. Esetünkben az ellentét olyan folyamat, amelyben egyik tevékenység végzése akadályozza a másik végzését.”⁶

Szabadkán, a Március 8-a Harisnyagyárban végeztem empirikus-szociológiai kutatásaimat 1972. július 1. és 1973. november 1. közötti időszakban. Statisztikailag arányosan csoportosított 100 válaszadó vizsgálati alanyom volt. A kutatás alapegységét a dolgozó nő, legalább egy kisgyermek anyja képezte, aki városi környezetben él. A csoportosítás elemeiként az alábbi szempontokat vettem:

a) *A munkásnő szakképzettségét*, mégpedig úgy, hogy a vizsgált alanyok felét szakképzetlen, vagy félszakképzettségű nők alkották, míg másik felét szakképzett és magas szakképzettek.

b) *A jellegzetes „harisnyakészítő” mesterségeket*: harisnyakötőnő, harisnyavarrónő, takarítónő, harisnyaformázó és ellenőr.

c) hogy az anyának legalább egy kiskorú gyermeke legyen,

d) hogy városban lakjon.

Az adatgyűjtési módszerek közül az interjút, a résztvevéses megfigyelést és a munkaszervezet archívumanyagának használatát alkalmaztam. Állíthatom, Milić professzor nem ok nélkül mondotta, hogy a participációs obszerváció „kétséget kizáróan a szociológiai adatgyűjtés legnehezebb formája”.⁷ A harisnyagyártás folyamatának átélése a szigorúan meghatározott megfigyelési terv szerinti egyidőben történő megfigyelés, a begyűjtött adatok mindennapi rendszerezése és egyéb körülmények sokáig emlékeztetése maradnak, mint értékes metodológiai tapasztalat.

A vizsgálat által bebizonyosodott, hogy az ellentétek jelentkezésének feltételeit a következő tényezők alkotják:

1. *A nő kimerültsége a munkában.* A nő ugyanis elérte, hogy „a férfiakkal egyenrangú feltételek mellett kapcsolódhat be a társadalmi munkamegosztásba”, de természeti sajátosságai, pszichofizikai konstrukciója következtében — és nagymértékben a családon belüli megterhelése miatt — a nő kimerül munkahelyén. A kimerültség foka magasabb az idős nőknél — 40 éven felül — akik több mint 10 évet töltöttek munkában — ezek 71,4 százaléka kimerült. Amíg gyökeresen nem tesszük humánusabbá a munkakörülményeket, nem számíthatunk arra sem, hogy csökken a kimerültség, amely kedvez a szerepkonfliktus fellépésének.

2. *A férj, s gyakran a gyerekek sem veszik szívvesen az anya elhelyezkedését.* A férfiak többsége ugyanis még mindig úgy vélekedik, hogy „az asszonynak a házban a helye”. Különösen a fiatal dolgozó nők vannak annak tudatában, hogy férjük negatívan viszonyul a gyárban végzett munkájuk iránt. Az idősebb munkásnők iskolás gyermekei az esetek 21,4 százalékában nem értékelik azt, hogy anyjuk a harisnyagyárban dolgozik. Az anya, aki tisztában van legközelebbi családtagjainak az ő gyári munkájáról alkotott véleményével két tűz közé kerül: elhagyni a munkahelyet, vagy tovább dolgozni, mert személyi jövedelmének hiányában legközelebbi hozzátartozói nélkülöznének.

3. A dolgozó nő és az anyai szerep közötti ellentét megjelenésének kedvez az is, ha a nőt *kizárólag gazdasági okok motiválják az elhelyezkedésre.* Már Evelyne Sullerot felhívta a nyilvánosság figyelmét arra, hogy a szegénység és nem az ambíció vitte a nőket a munkaerő piacára...⁸ Kvantitatív analízissel megállapítottam, hogy az esetek 78,8—100 százalékában az anyagi helyzet volt a nők munkába állásának motívuma. Vajdaság északi vidékén a munkás- és földművescsaládokban a nők szükségből, vagy a magasabb életszínvonal biztosítása miatt álltak munkába. Csak a megkérdezettek 13,3 százaléka vállalt azért állást, mert az iskola befejezése után ezt természetesnek találta. Foglalkozását a megkérdezettek többsége nem tartotta hivatásnak. A szerepkonfliktus, túlterheltség, a tulajdon külső, a gyermekek és a férj elhanyagolásának formájában jelentkezett.

A konfliktust kiváltó okok feltérképezése után a következő lépés a vizsgálat tárgyában az *ellentét megnyilvánulási formáinak feltárása.*

I. A szerepkonfliktus abból is nyilvánvaló, hogy a megkérdezettek többsége szerint *gyermeküknek kára származik abból, ha anyjuk munkaviszonyban van.* Ez fokozottabban vonatkozik a két-, vagy többgyermekes, valamint a 30—40 év közötti anyákra. A többgyermekes anyák 71,8 százaléka állítja, hogy gyermekei hiányt szenvednek, a 30—40 éves nők 61,3 százaléka is ugyanezen a véleményen van. Ezek a gyermekek a következőkben szenvednek hiányt:

a) *Hiányzik az anya gondoskodása és nevelése.*

b) *Az anya személye különösen azokban a családokban hiányzik, ahol a gyermekek hét évnél idősebbek.*

c) *A gyermek rendes napi életritmusa* mindenekelőtt a két vagy többgyermekes családokban sínyli meg az anya távollétét (az esetek 25,6 százalékában).

A gyermekek tehát hiányt szenvednek. A megkérdezettek többsége ebből leszögezi, hogy:

II. *Az anya munkahelyi foglalkoztatottsága negatívan hat a gyermekek nevelésére.* Eseteinkre jellemző, amit Zagorka Golubović mond már idézett könyvében. „Csak azt vesszük figyelembe, hogy megváltozott az anya szerepe, és hogy kevesebbet van otthon.” Vizsgálatunk alanyai nincsenek tisztában a *gyermeknevelés* fogalmának jelentőségével. Úgy vélik, hogy az anya otthoni jelenléte, vagyis a gyermekek idejében történő étkeztetése, öltöztetése és felügyelete önmagában is a nevelés egy magasabb szintjét jelenti. Közben meg is feledkeznek arról, hogy a nevelés a személyiség formálásának igen összetett folyamata és fontos követelménye a gyermek egyéni képességei kibontakoztatásának, szociális érzelmi kifejlődésének. Következésképp, ha a munkaviszonyban lévő anya kevesebb időt tölt otthon családjá, gyermekei körében, a gyermekek ezt meg is sínylik. Az alábbi táblázatban vázolom, hogy milyen életkorú és milyen iskolai végzettségű anyák véleménye szerint hat foglalkoztatottságuk negatívan gyermekeik nevelésére.

1. táblázat

A foglalkoztatottság befolyásolja a gyermek nevelését:

A válaszadók életkora			Iskolai végzettség		A gyermekek száma	
18—30	30,1—40	40,1	*	**	1	1
76,82	81,6	78,7	72,7	82,3	80,3	71,8

* általános iskoláig

** szakmunkásképző, magasszakképzetség, középiskola vagy gimnázium

Esetünkben a képzettségi szint közötti kis különbség (a JSZSZK iskola-rendszerének skáláján mindössze egy fok) is határozottabban juttatta kifejezésre, hogy az anya foglalkoztatása kedvezőtlenül hat a gyermeknevelésre. De még így is elmondható, hogy az alacsony képzettségi szint nem befolyásolja különösebben az embereknek a foglalkoztatásról és nevelésről alkotott véleményét. Az anyák foglalkoztatottságuknak a gyermekeik nevelésére gyakorolt rossz hatását a következőkkel indokolták:

1. Az anya kevés időt tölt gyermekével és nem neveli kellő mértékben (31—40 éves nők 37,8 százaléká).

2. Akik az anyát helyettesítik, másképpen nevelik a gyereket, mint ahogyan azt ő szeretné. Ilyen feleletet többnyire a 18—30 életév közötti anyák közül adtak (25,5 százalék).

3. Mivel a gyerek keveset van anyjával, így el is idegenedik tőle — panaszkodnak ugyanezek az anyák (18,2 százalék).

4. A gyerekek ki vannak téve az utca rossz hatásának (40 éven felüli anyák 21,5 százaléka).

Nem téveszthetjük azonban szem elől azt sem, „hogy a család nevelési funkciójában történelmileg változás következett be, mert az ismeretközlés teljes súlyától a család megszabadult, azt átvette az iskola, újabban segít ebben az óvoda és a bölcsőde is.”⁹ Vizsgált eseteinkre ugyanakkor ez nem vonatkozik, mivel mindössze hét gyerek van napköziben addig, míg anyja dolgozik. Ennek egyik oka a véletlen is. A harisnyagyárban ugyanis kevés olyan anya van, aki munkahelyi beosztásánál fogva mindig délelőtt dolgozik, a gyermekintézmények pedig délután és éjszaka zárva vannak. Érthető tehát, hogy az itt dolgozó anyák elsősorban a szomszédokra, nagyapákra és nagymamákra támaszkodnak, rájuk bízzák gyermekeiket, amíg maguk dolgoznak.

Az a felfogás, hogy az anya foglalkoztatottsága kedvezően hat a gyereknevelésre, elsősorban a többgyermekes anyákra jellemző. Véleményüket elsősorban gazdasági okokkal magyarázzák. Úgy vélik, hogy az anya foglalkoztatottsága hozzájárul a gyerek jobb anyagi ellátásához és ilyenképpen a foglalkoztatottság a gyermeknevelés szempontjából pozitív (így vélekedett 7,7 százalék). Szerintük fontos az is, hogy munkahelyükön az anyák egymás között kicserélhetik nevelési tapasztalataikat (5,1 százalék), továbbá ha az anya dolgozik, a gyerek rendszeret és munkaszokásokat tanul, mert anyja mint eszménykép jelentkezik (a megkérdezett 31—40 éves nők 16,2 százaléka volt ezen a véleményen). A megkérdezettek egyetlen kategóriájában sem szerepelt 10 százaléknál nagyobb arányban az a nézet, hogy az anya foglalkoztatottsága semmilyen hatással sincs a gyermeknevelésre.

III. *Kevesebb gyerek, mint amennyit szerettek volna.* A válaszokból az tűnik ki, hogy a foglalkoztatottság miatt nem szültek többet. Ez különösen a 31—40 év közötti nőkre vonatkoztatható (az esetek 32,2 százalékában).

IV. A szerepkonfliktus jelentkezésének egy másik oka, hogy a *nőket vajmi kevés tényező motiválja arra, hogy mindenekelett jó dolgozók legyenek.* Róluk nem mondható el, hogy „a hivatás a modern emberi lét leglényegesebb tényezője.”¹⁰ Ugyanis a fiatal nők, akik tíz évnél rövidebb munkakorral rendelkeznek az esetek 53,3 százalékban mindenekelett arra törekszenek, hogy jó anya és feleség válják belőlük, ami megítélésük szerint sikerül is nekik. Legtöbbjük (60 százalékuk) elfogadta az anyá és a pénzkereső-gazdálkodó családtag kettős és egyenrangú szerepét.

Felfedezhető bizonyos törvényszerűség arra vonatkozóan, hogy a megkérdezett személyek munkahelyi jellegzetesség és életkor szerint a kettős szerep közül melyiket tartják fontosabbnak. A fiatal nők (az első életkori kategóriából) az otthoni, anya és feleség szerepüket részesítik előnyben. Lásd ezzel kapcsolatban a 2. számú táblázatot.

Anyai szerepét vagy munkaköri feladatát részesíti előnyben —
a jellegzetes harisnyagyári foglalkozások szerint

Jó szeretne lenni mint...	A jellegzetes foglalkozások és életkor szerint kimutatva														
	kötőnők			varrónők			ellenőrök			formázók			párosítók		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
feleség — anya	41,9	2,2	3,5	42,4	11,8	6,0	50,0	—	10,0	53,8	—	—	30,8	15,4	—
munkásnő	3,2	—	—	3,0	—	—	10,0	—	—	7,7	7,7	7,7	—	7,7	—
egyik is másik is	6,5	32,3	9,7	11,8	15,0	9,0	10,0	10,0	10,0	—	15,4	7,7	7,7	30,7	7,7
összegezés	100,0 n = 31			100,0 3 = 33			100,0 n = 10			100,0 n = 13			100,0 n = 13		

Jelmagyarázat: a = 18—30 év között
b = 31—40 év között
c = 40 éven felül

Érdekes talán megemlíteni, hogy valamennyi foglalkoztatott közül a harisnya formázók szeretnék legjobban ellátni anyai szerepüket. A mélyrehatóbb elemzés után bebizonyosodott, hogy amennyivel nehezebb ellátni a munkahelyi feladatokat, vagyis minél inkább kimerül a munkahelyén az anya, annál fontosabb neki, hogy jó szülő és feleség legyen. (A gyári munkavégzés közben a kötőnők 78,8 és a formakészítők 84,6 százaléka elfárad.)

V. A szerepkonfliktus — sorrendben ötödik — kiváltó okaként tünethetjük fel azt is, hogy *sok dolgozó nő — anya felmondaná állását, ha férje eleget keresne a család ellátásához*. Kérdéseimmel, mint amilyenek: felmondaná-e munkahelyét terhesség, gyermeknevelés, a férj magasabb jövedelme esetén vagy egyáltalán nem mondana fel munkahelyén, azt szerettem volna megtudni, milyen okokból és milyen intenzitással kötődnek a dolgozó anyák munkahelyükhöz, mennyire „verték gyökeret” a termelőmunkában. A válaszok alapján az derült ki, hogy közülük kevesen hagynák ott munkájukat az elsőként említett két ok miatt. (Elsősorban a fiatal munkásnők, akik 10 évnél rövidebb ideje dolgoznak, hagynák el munkahelyüket, ha még egy gyermeket szülnének.) A kötőnők, talán a gyárban végzett nehéz munka miatt szívesebben szentelnék idejüket gyermekeik nevelésének, méghozzá az esetek 9,1 százalékában. A sorrendben harmadik alternatíva, vagyis „ha a férjnek magasabb jövedelme lenne” kapta a legtöbb szavazatot. A legtöbb kötőnő, ellenőrzőnő, alacsonyabb képzettségű munkásnő és a rövidebb munkakorral rendelkezők legtöbbször döntött úgy, hogy felmondaná állását, ha férje több pénzt hozna a házhoz. Ők úgy vélekednek, hogy „az anyának — ideális körülmények között — a házban, a családban a helye, a gyermekei mellett és nem a gyárban”. Az utolsó alternatíva, miszerint semmi áron sem mondana fel munkahelyén, mégis sok munkásnő fogadta el. A megkérdezettek nem kevesebb mint 48 százaléka. Természetesen nem szabad ezt úgy értelmeznünk, mint a hivatás iránti, a gyári munka iránti abszolút motivációt, mert közülük is 14,5 százalék elhagyná a gyári munkát, ha a társadalom segítené; például ha férje a családtagok után külön juttatásban is részesülhetne.

VI. A szerepkonfliktus kiéleződésének egyik oka az is, hogy *a dolgozó nőnek kevés a szabadideje*, mert azt is a házi munka tölti ki, noha a szabadidőt ők is szívesebben töltenék házon kívül. Az alábbiakban kvalitatív szempontból vizsgáljuk a szabadidő eltöltésének különböző formáit, elsősorban a szabadidőt mint „kötetlen” tevékenységet. Először is osszuk fel az időt három részre, ahogy J. Dumazedier tette:¹¹

1. munkaidő,
2. félszabadidő,
3. szabadidő.

Vizsgálódásunk tárgya szempontjából fontos idézni, mit is ért Dumazedier a félszabadidő fogalma alatt. „A félszabadidős tevékenységnek legalább négy kategóriáját különböztethetjük meg:

- a) olyan szabadidős aktivitás, amelynek az egyén részese és bizonyos

anyagi haszna is van belőle: mechanikus munkák, vagy más kisebb munkák elvégzése a szomszédok részére, hasznot hozó halászat, pénzért sportolás, zenélés stb.;

b) félig anyagi hasznot hozó, félig rekreatív házi tevékenység: kertészet, apróbb munkák végzése, háztáji állattenyésztés;

c) félig nevelő célzatú, félig szórakozást szolgáló családi aktivitás: házi feladatkészítés-segítés, játékok a gyerekekkel;

d) dísz tárgykészítés a saját, vagy a család szükségleteire, barátoknak, ismerősöknek . . .¹²

Elfogadva a félszabadidő kategóriát és ennek definícióját, nézzük meg, hogy az anketában részt vevő munkásnők körében melyik félszabadidős aktivitás a leggyakoribb:

a) nincs,

b) sertés tenyésztés a családok 3 százalékában, kertészet 63 százalékában, meszelés 58 százalékában,

c) a munkásnők 35,5 százaléka a családi aktivitás legtipikusabb formájának a gyermekekkel való időtöltést nevezte meg,

d) kézimunkával a megkérdezettek 11 százaléka foglalkozik, két százalékuk varr a családtagoknak.

3. számú táblázat

Hogyan szeretnék a munkásnők eltölteni a szabadidejüket és félszabadidejüket — a legtipikusabb formák

A félszabadidő eltöltésének formái	Tipikus %	Törekvés vágy %
a gyerekekkel	35,5	16,0
kézimunkával	18,0	1,0
egyéb	2,0	4,0
összeg:	48,5	41,0

Szabadidő formák:

tv-nézés	18,0	1,0
pihenés, alvás	8,5	12,0
olvasás	6,5	13,0
kirándulás	4,0	15,0
szórakozni jár	1,0	16,0
egyéb formák	1,5	2,0
nincs szabadideje	12,0	—
összeg	51,5	59,0
végösszeg	100,0	100,0

A táblázat taglalja a félszabadidő és szabadidő eltöltésének tipikus formáit százalékban kifejezve, valamint azt is, hogy a munkásnők mivel, hogyan szeretnék eltölteni idejüket. A vágyak a tényleges szabadidő különböző formái felé hajlanak.

Már érintettük a szabadidő eltöltésének kérdését, amelyet a szabadidő alábbi három funkciójának dominanciája *a priori* meghatároz:

1. A szabadidő egyik „funkciója a *pihenés*, hogy visszanyerjük munkavégzési képességünket. A szabadidő megszünteti a fáradtságot és ilyen értelemben az idegrendszeri és fizikai károsodást, amelyet a munkavégzés és a munkával járó feszültség okozott.”¹³ Formái a *pihenés és alvás*.

2. „*Unaloműző*” funkciója is van a szabadidőnek. Formái a *tv-nézés*. „A televízió segítségével a nézőnek lakásában is lehet vizuális élménye és nem muszáj moziba mennie, hanghatásaival pedig a tv a rádiót is helyettesítheti.”¹⁴ *Kirándulások* — mindenekelőtt az autóval rendelkező családok szabadidő eltöltésének formája. „A városon kívüli autós kirándulás a városi családok milliói számára a rekreáció egyik fő formája.”¹⁵ *Szórakozás*: rokon látogatások, barátok meglátogatása, vendéglőbe, moziba — ritkán — színházba járás, séta a városban. *Hobbi*, esetünkben kézimunka, gyakran szerepel a megkérdezettek körében mint a szabadidő eltöltésének formája (kötés, horgolás, hímzés stb.).

3. *Személyiségfejlesztő* funkció, amelynek különösen aktív álláspontok kialakításában van szerepe az egyén-egyén, egyén-társadalmi csoport és egyén-társadalom vonalon. Az *olvasás* igen elterjedt formája a szabadidő eltöltésének. „A városi emberek olvasmánya igen csak különböző, nem csak könyvekről, újságokról, hetilapokról, folyóiratokról van szó.”¹⁶ Ezen a helyen említeném meg a családi könyvtárakra vonatkozó adatokat. (Családi könyvtárnak tekinthető az a könyvvállomány a családban, amely száznál több kötetet tartalmaz, mégpedig szépprózát és szakkönyvet.) Ankéntal felölelt munkásnőink közül 20 családnak van könyvtára.

Külön is érdekelt a kérdés, van-e különbség a szabadidő eltöltésének módja és időtartama között az életkortól függően. A felmérés azt bizonyította, hogy az életkor nem befolyásolja jelentősen a dolgozó nő szabadidejének eltöltését. De abban, hogyan szeretnék eltölteni szabadidejüket, már mutatkozik életkor szerinti különbség:

Életkor	A leginkább óhajtott szabadidős tevékenység
18—30 év	1. a gyerekekkel tölteni az időt 2. kirándulni a természetbe
31—40 év	1. pihenni és aludni 2. kézimunkázni
40 éven felül	1. gyakrabban eljárni szórakozni 2. pihenni és aludni 3. kézimunkázni

A szabadidő eltöltésének egyik cseppet sem mellékes formája az *évi szabadság* „... mint a természethez való visszatérés módja, menekülés a zajtól és más városi ártalmaktól”.¹⁷ Igazi pihenéssel azonban az ankéttal felülelt munkásnők mindössze 49 százaléka tölti évi szabadságát. Az évi szabadság emellett legalább ilyen mértékben jó alkalom a nagytakarítás, meszelés, építés vagy adaptálás stb. elvégzésére, és ilyen értelemben legfeljebb félszabadidős kategóriaként kezelhetjük.

Összegezés: a munkásnők-anyák a rendelkezésükre álló szabadidő tekintetében — amely lényegesen rövidebb is a férj szabadidejénél — még mindig túlnyomóan az otthonhoz kötődnek (kézimunkáznak, televíziót néznek, pihennek, alszanak vagy olvasnak $F = 51$), ugyanakkor óhajaik szerint sokkal inkább szeretnének szélesebb körben, más emberekkel is kapcsolatot teremteni és nem csupán családtagjaikkal. A most tipikus szabadidőformák 5 százalékos gyakoriságával szemben a kirándulások, a szórakozás 31 százalékkal szerepel a szabadidő eltöltésének óhajtott formáinál.

VII. A szerepellentét jelentkezésének hetedik okaként tüntethetjük fel azt, hogy *ma még nem érezhető lényegesebben a családon belül egyenlő munkamegosztás, a házimunka végzésében és a gyermekevelésben, amelyet a harmonikus családi élet érdekében kellene férjnek és feleségnek egyenletesen megosztania*. A családi munka jelentős része az asszonyt terheli. A tradicionálisan női munkát továbbra is az anya végzi, még akkor is, ha munkaviszonyban van.¹⁸

A házimunka olyan teher, amelyet azokban a családokban, ahol mindketten dolgoznak, meg kellene osztani a családtagok között. Az ankéttal felülelt munkásnők körében a családi munkamegosztás négy formáját vizsgáltam:

1. *Tradicionális*, amikor a házimunkákat kizárólag a feleség végzi (az esetek 15 százalékában).

2. A családi munkamegosztás *transzformált változata*, amikor a férj az úgynevezett „férfimunkát” végzi el. Ezek a munkák: beszerzés, bevásárlás, kerti munka, kisebb javítások a házban, meszelés stb. Ez a munkamegosztás a vizsgált családok 33 százalékában érvényes.

3. *Egalitáris* munkamegosztás, amikor a családban nincs felosztás „férfi” és „női” munkákra, hanem mindkét házastárs egyformán vesz részt a házimunka végzésében, vagyis a férj segít az étel elkészítésében, a takarításban, mosogatásban, mosásban, nagytakarításban. A vizsgált családokban ennek gyakorisága 28 százalék.

4. Bővített egalitáris munkamegosztás, amikor a családban a gyerekek, a nagyszülők és a házastársak egyaránt kiveszik részüket a házi munkából. Ilyen munkamegosztás jellemző a családok 24 százalékára.

Emlékeztetnék ugyanakkor, hogy a férfi csak segít. Munkája önkéntes jellegű, ha kedve van, csinálja, ha nincs kedve, nem csinálja. Sőt, mivel segít, ezért hálát és előzékenységet vár el feleségétől.¹⁹ „A férjek... mindenekelőtt a beszerzést végzik, aminek jellemzője, hogy a munkát házon kívül végzik. Ez a munka kommunikációt és a családon kívüli kapcsot

latok fenntartását teszi lehetővé. A beszerzés kiváló alkalmat nyújt mindennek áttekintésére, ami házon kívül van.”²⁰

A háztartási teendők végzésével kapcsolatban igaznak bizonyul E. Sul-
lerot állítása: a nő házon *belül*, a férfi házon *kívül* végzi a munkát.

Felmérésünk alanyai ANYÁK, akik férjükkel együtt vesznek részt gyermekeik gondozásában és nevelésében. A családok 64 százalékában csak iskoláskor előtti gyerek van, ahol a gyerek felügyelete első számú kérdésként jelentkezik. A gyerekek mindössze 7,81 százaléka részesül gyermekintézményi nevelésben. A házastársak ellenkező váltásban dolgoznak és így felváltva vigyáznak a gyerekekre (10,93 százalék). A vizsgált családok egynegyede fizet a gyerek felügyeletéért. Az esetek 50,62 százalékában a férj vagy feleség szülei vigyáznak az unokákra. Az alábbi táblázatban szemléltetem, ki és milyen mértékben vesz részt a gyermekek körüli teendőkben (az adatok az iskoláskorú gyerekekre vonatkoznak).

4. számú táblázat

A gyerekek körüli munka megosztása családon belül

	Leggyakrabban végzi — %							Össze- sen
	A	AP	Sz	Cs.T.	M.Sz.	S	E	
segít a tanulásban	16,7	12,5	16,7	—	4,1	50,0	—	100,0
szülői értekezlet- re megy	54,2	18,8	20,8	—	4,1	—	2,1	100,0
A gyermeket bü- nteti	31,3	20,8	35,4	—	2,1	10,4	—	100,0
a kötelezettségek teljesítését el- lenőrzi	41,7	16,7	20,8	—	—	10,4	10,2	100,0
beszél(get) a gyerekkel	37,5	16,7	—	43,7	2,1	—	—	100,0
gondoskodik a gyerek szóra- kozásáról	16,7	—	—	29,2	—	54,1	—	100,0

Jelmagyarázat: A = csak az anya
 Ap = csak az apa
 Sz = szülők közösen
 Cs.T. = családtagok
 M.Sz. = más személyek
 S = senki
 E = egyéb megoldás

Magyarázat nélkül is látható, hogy az anya a legfontosabb nevelője gyermekeinek. A gyárban végzett munkája mellett szükségszerűen otthonának, férjének, gyerekeinek szenteli idejét.

Érdekelt, hogy mennyi időt kell az anyáknak naponta a házi munkák elvégzésére és a gyerekek gondozására fordítaniuk. A válaszokat táblázatban összegeztem.

5. számú táblázat

A házi munkára és gyermekgondozásra fordított idő és ennek értékelése

Napi óraszám	Összesen az anyák száma	Ennyi időt tölt, és ezt tartja elegendőnek	és ezt tartja elégtelennek	
2	3	100,0	—	100,0
3	16	62,5	37,5	100,0
4	34	55,9	44,1	100,0
5	25	55,6	44,4	100,0
6	12	66,7	33,3	100,0
6+	10	60,0	40,0	100,0

Amit a táblázat ugyan nem tükröz, de amire a felmérés ugyancsak rávilágított, hogy a fiatalabb nők és a többgyermekes anyák több időt fordítanak házimunkára és gyermekgondozásra.

Összegezés

A kutatás adatainak közlését munkámban a vizsgált probléma szempontjainak rendelttem alá. Feltártuk a szerepkonfliktus megjelenésének okait és annak megnyilvánulási formáit. Végezetül szeretnék rámutatni azokra a tényezőkre is, amelyek kihatnak a konfliktus-érzés intenzitására. Számos adat mellett az alábbiakat is figyelembe vettem: az életkort, a képzettséget, a gyermekek számát, a jellegzetes harisnyagyári foglalkozásokat, a munkakort és a személyi jövedelmet. A következtetés a vizsgálat anyagán és adatain alapszik.

A szerepkonfliktus érzése intenzívebb lesz:

1. *Ha a nő idősebb.* A negyvenedik életévüket betöltött munkásnők arra töreksenek, hogy anyai és munkásnői feladataikat egyformán jól elvégezzék, ami nagy erőfeszítést igényel. Mivel gyermekeik már idősebbek és kisebb az anya rájuk gyakorolt hatása, így szerintük a foglalkoztatottság negatívan befolyásolja a gyermeknevelést. Mindez pedig alaposan kihat a szerepkonfliktus érzésének fokozott kiéleződésére.

2. *Minél több a gyermek a családban.* Ugyanis ha több a gyermek, növekszik az anya felelőssége is, közben pedig a gyárban is többet dolgo-

zik, hogy minél többet keressen és növelje családjá anyagi bevételét. A házban is nagyobb szükség van az anya jelenlétére, főleg munkájára. Két vagy több gyermek esetében az anyának többet kell alkalmazkodnia gyermekeihez, mivel ezek életkora rendszerint eltérő (a csecsemőt például szoptatni, etetni kell, az iskolás gyerekeknek ugyanakkor segíteni a tanulásban). Ezek a nők több időt fordítanak házi munkára, mint az egygyermekes családanyák. Érthető tehát ha úgy érzik, hogy ennek ellenére sem látják el teljesen anyai-háziasszonyi feladataikat. A szerepkonfliktus megjelenése elkerülhetetlen annál is inkább, mert a társadalom, a munkaszervezet semmit, vagy csak nagyon keveset tesz az anya tehermentesítése érdekében. A többgyermekes anyák 30,8 százaléka szeretné, ha a gyermekintézmények fejlettebbek és szervezettebbek lennének. Akkor talán nem éreznék annyira, hogy távollétüket gyermekeik megsínylik, vagyis, hogy a foglalkoztatottság negatívan befolyásolja a gyermeknevelést. A szerepkonfliktus érzése is minden bizonnyal csökkenne.

3. *A fizikai fáradtság* is lényegesen befolyásolja a szerepellentét intenzitását. Említettem a munkahelyi fáradtságot, mint a szerepkonfliktus megjelenésének egyik okát. A szerepkonfliktus érzése különösen a formázóknál és a kötőnőknél erős. Rendkívül nehéz munkát végeznek és jóformán semmi sem ösztönzi őket arra, hogy jó munkásnők legyenek. Közöttük voltak legtöbben (53,9, illetve 76,7 százalék), akik az anyai szerepnek adtak elsőbbséget. Ha a család anyagi helyzete megengedné, 100, illetve 78,8 százalékuk fel is mondana munkahelyén.

4. *A munkakor* hosszúsága már csak azért is kiváltja a szerepkonfliktus érzését, mert összefüggésben van az életkorral. Minél több munkakorral rendelkezik valaki — az esetek többségében — annál idősebb személyről van szó, akinek évek hosszú során kialakult termelői szokásai is vannak, és tudja azt is, hogy munkafeladatainak végzése távol áll az eszményitől, mivel megterhelése kétszeres (otthoni és munkahelyi). Ebben a kategóriában is a megkérdezettek többsége úgy véli, a foglalkoztatottság és a gyermeknevelés csak egymás rovására történhet.

5. *A személyi jövedelem* sem mellékes szempont. Minél alacsonyabb egy munkásnő személyi jövedelme, annál elégedetlenebb munkájával. Elégedetlenségét csak növeli, hogy az alacsony személyi jövedelem miatt a családtagok is negatívan viszonyulnak az anya foglalkozásához, bár ő inkább arra törekszik, hogy jó anya és feleség, mintsem hogy jó munkásnő legyen. A kis keresetű munkásnő 85,7 százaléka hagyná el munkahelyét, ha férje keresetéből el tudná tartani a családot.

A szerepkonfliktus tehát fennáll. A munkaszervezet és a szélesebb társadalmi közösség feladata, hogy szervezett intézkedésekkel megszüntesse az ellentétet. Ez egyebek között elérhető

— a hivatásérzés és hivatásszeretet fejlesztésével a fiatal női munkakerő körében,

— olyan intézmények létesítésével, amelyek átveszik a gyermeknevelés, gondozás és a háztartási munka egy részét, és ezzel is tehermentesítik a dolgozó nőt,

— olyan munkafeltételek megteremtésével, amelyek jobban megfelelnek a nő fizikai és pszichikai teljesítőképességének, ezen belül, ha lehet, megszüntetni az éjszakai műszakot, a magas normákat és az egészségtelen munkakörülményeket.

A nevelés feladata pedig, hogy a felnövő nemzedékek felfogásán változtasson, olyan férfiakat és nőket, egyszerűen egyéneket formáljon, akik a családi munkában és a házon kívüli tevékenységben, természetesen egyenlően vesznek részt. Ily módon a szerepellentét érzése is csökken.

Jegyzet

- ¹ dr. Vera Pilić: Karakteristike i problemi ženske radne snage u Jugoslaviji, Belgrád, 1969. 171. oldal
- ² dr. Elizabeth Pfeil: Radna uloga žene i brak, Žena, 1970., 2. szám
- ³ dr. Zagorka Golubović: Porodica kao ljudska zajednica, II. rész, 2. fejezet
- ⁴ Uo.
- ⁵ Sulyok Katalin: Nőnek születtem, Budapest, 1973., 120—121. o.
- ⁶ R. Lukić: Osnovi Sociologije, 174. o.
- ⁷ Vojin Milić: Sociološki metod, Belgrád, 1965.
- ⁸ Evelyne Sullerot: A női munka története és szociológiája, Gondolat, Bp. 1971.
- ⁹ dr. Lukács Tibor: Szerelem, házasság, család. Budapest, 1968. 372. o.
- ¹⁰ Zagorka Golubović, i. m. 230. o.
- ¹¹ J. Dumazedier: Rad i slobodno vreme. Fridman—Navie: Sociologija rada című kötetében, Szarajevó, 1972.
- ¹² Uo. 682. o.
- ¹³ Uo. 682. o.
- ¹⁴ Cvetko Kostić: Sociologija rada, Belgrád, 1973. 63. o.
- ¹⁵ Uo. 64. o.
- ¹⁶ Uo. 63. o.
- ¹⁷ Uo. 64. o.
- ¹⁸ H. Sass Judit: A családi munkamegosztásról a Tanulmányok a nők helyzetéről című kötetben, Budapest, 1972. 171—176. o.
- ¹⁹ Gyurkó László: Kortárs, 1965/2. szám
- ²⁰ H. Sass Judit: i. m. 177—178. o.

Rezime

Konfliktna uloga radnice majke

U svom istraživačkom radu autor osvetljava preko pojavnih oblika sukoba i preko doživljaja ispitanica konfliktnu ulogu radnice majke. Konflikt je produkt postojanja svesnog odnosa prema obe uloge žene. Proces sukoba (konfliktata) u ovom radu treba shvatiti „kao proces u kome vršenje jedne radnje, jedno ponašanje ljudi smeta vršenje druge radnje, drugog ponašanja”. Pored subjektivne sfere doživljaja sukoba uloga, naglašeno se razmatra i objektivna

strana, koja je prisutna u neizvršenju svih zadataka oba polja delatnosti, tj. neizvršavanje zadataka u sferi rada i u sferi materinstva.

Daje se elaboracija uslova javljanje sukoba uloga, i opis manifestnih oblika konfliktnosti. Organizovano otklanjanje sukoba uloga radnice majke moguće je realizirati menjanjem široke spone uslova života i rada, što će nedovoljno generirati pojam takve generacije mladića i devojaka koji će svojim savremenim shvatanjem uloga u porodici i u ekonomskim delatnostima egalitarno učestvovati u njihovom vršenju. Tek će se tada manje konfrontirati subjektivna sfera motivacija i doživljavanja sa objektivnim sferom delatne manifestacije, nego danas.

Résumé

Le rôle conflictuel de la mère-travailleuse

Dans ce travail explorateur l'auteur tire au clair — par l'intermédiaire des formes apparentes du conflit et à travers des aventures de celles qui ont été interrogées — le rôle conflictuel de la mère-travailleuse. Le conflit est un produit de l'existence de rapport conscient entre les deux rôles de la femme. Il faut concevoir ce procès de collision (de conflit) dans ce travail-ci „comme un procès où l'accomplissement d'une action ou d'un comportement d'homme empêche l'accomplissement d'une autre action, d'un autre comportement". Il est aussi accentuée, outre la sphère subjective des conflits des rôles, la considération du côté objective, que est présent dans le non-accomplissement des tâches sur tous les deux champs d'activité, à savoir, le non-accomplissement des tâches dans la sphère du travail et dans la sphère de la maternité.

On donne ici l'élaboration des conditions de l'apparition du conflit des rôles et la description des formes manifestes du conflit. L'action organisé de faire disparaître les conflits des rôles de la mère-travailleuse on peut réaliser par le changement de la vaste liaison des conditions de vie et de travail, qui va sans contredit générer la notion d'une telle génération des jeunes hommes et des jeunes filles qui auront — par ses conceptions des rôles dans la famille et dans les activités économiques — prendre part également à leur accomplissement.

Ce n'est qu'après que la sphère subjective des motivations et l'épreuve avec la sphère objective de la manifestation active seront moins confrontées qu'aujourd'hui.